

és Szekfű Gyula Tisza Istvánról), valamint Kerepeszki Róbertnek a 2012-ben 100 éves Debreceni Egyetemen ápoltt Tisza-kultuszról szóló értekezése (*Tisza István emlékezete és kultusza a Debreceni Egyetemen a két világháború között*). Tisza ugyanis elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy a Református Kollégiumra és hagyományaira épülve Debrecen egyetemi város lehessen, aminek eredményeként az egyetem, tisztelete jeléül, a két világháború között felvette a gróf nevét.

A Tisza Istvánról alkotott nézetekről és azok változásairól olvashatunk a kötetben olvasható következő tanulmányokban is: Papp, Julien: *A Quai d'Orsay jelentései Tisza Istvánról*, Püski Levente: *Tisza István emlékezete a két világháború közötti magyar parlamentben*, Bartók Béla: *„A rossz, mit ember*

tesz, túléli őt” (Szabó Dezső Tisza Istvánképe), Buzinkay Géza: *A komor, rettegett lovag – Tisza István a karikatúrákon*, Péterfi-Nagy László: *Tisza István a marxista történettudományban*, Fűrj Orsolya: *Tisza István megítélése a brit közéletben a két világháború között*. Az emlékkönyvben található német és angol nyelven írt tanulmányok is ebben a témában mozogva elsősorban Tisza külföldi megítélését dolgozzák fel.

A tetszetős és igényes megjelenésű kötetet mindenki hasznosan forgathatja, tanulmányozhatja, nemcsak történészek, hanem azok is, akik komolyabban érdeklődnek az adott kor és annak meghatározó személyisége, Tisza István iránt.

Némedi Gusztáv

„Kitaszítottak” – Emberek, sorsok, politika a XX. század közepének Magyarországn.

Szerkesztette: Pallai László, Hajdúnánás, 2012. 196 lap

Hajdúnánáson a Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény ad otthont a „Kitaszítottak” című tárlatnak, amely a településen a 20. század közepén történt ember-telenségek áldozatainak állít emléket. A 2011. november 3-án nyílt kiállítás megálmodóit „a múlt hiteles értékelésének, és a történetekkel való szembenézésnek az égető szükségessége” indította e nemes vállalkozás kivitelezésére. A megnyitó dátuma nem véletlen. 1944-ben ezen a napon szovjet katonák egy tudatos és szervezett akció keretében a polgári lakosság soraiból mintegy 500 főt gyűjtöttek be – köztük fiatalokat és öregeket is –, akiket aztán másnap gyalogmenetben irányítottak Debrecen felé. A foglyok közül az 50 év felettieket és a 16 év alattiakat, valamint a betegeket végül ugyan szabadon bocsátották, de még így is nagyjából 350 embert indítottak el vasúton, Románián keresztül a Szovjetunióba, a Dnyeszter partján lévő benderi hadifogolytáborba. Az elhurcoltak közül alig húszan tértek haza.

„A Vörös Hadsereg rémtetteiről a mai

napig rettenetes történetek élnek a városban” – írta Szólláth Tibor országgyűlési képviselő, Hajdúnánás polgármestere annak a kötetnek a bevezetőjében, amely a tárlatról szóló ismeretetőt, és a kiállítás apropóján szervezett tudományos ülés előadásainak szerkesztett változatát adja közre. A 2012. június 8-án rendezett történész-konferencián több, elsősorban a Debreceni Egyetemhez, illetve Debrecenhez kötődő oktató és szakember mellett Varga Zsuzsanna, az ELTE docense tárta a plénum elé kutatási eredményeit. Az elhangzott referátumok és a kiállítás tartalma szervesen kapcsolódnak egymáshoz, hiszen az előadók a 20. századi magyar történelem sorsfordító eseményeit Hajdú-Bihar megyei, sőt kifejezetten hajdúnánási vonatkozásokon keresztül igyekeztek megvilágítani.

Az első tanulmányt („A modernkori népvándorlás.” *A kisebbségek sorsa és etnikai átrendeződés Közép- és Kelet Európában a második világháború korában*) Pallai László jegyzi, aki arra mutat rá, hogy a nemzetiségi kérdés voltaképpen már a modern nemzetál-

lami eszme megszületésétől kezdve régióknak egyik meghatározó problémája. Az II. világháború alatt és után az érintettek feje fölött döntve sok millió embert kényszerítettek különböző okok miatt szülőföldje, lakhelye elhagyására, aminek következtében Európa a „népek országútjává” vált. A szerző mindezek összegzéseképp egy adatokban gazdag táblázatban mutatja be, hogy mely időszakban, mekkora népességet érintően, milyen népmozgások zajlottak.

A fenti témához kapcsolódik Barta Róbert írása (*Az 1947-es csehszlovák–magyar lakosságcsere*), amely elsősorban a szakirodalomra alapozva összegzi a lakosságcsere előzményeit, folyamatát és következményét. Megállapítja, hogy 1948. december végéig Magyarországról 73 273 szlovák távozott, Csehszlovákiából pedig összesen 89 660 magyar nemzetiségű lakos települt át. A kollektív bűnöség elvének érvényre juttatása és a folyamat tömegessége miatt „a lakosságcsere a 20. századi etnikai tisztogatások sorába tartozik”.

Dobos Nóra tanulmánya (*A „végső megoldás” és a zsidó társadalom Hajdúnánáson*) a hajdúnánási zsidóság sorsának 1944-es alakulását, a holokauszt helyi vonatkozásait tárja az olvasók elé. A szerző számos eredeti forrásra: a Magyar Zsidó Levéltárban és a Holokauszt Emlékközpontban őrzött gettóiratokra, valamint a helyi sajtóra támaszkodva fest érzékletes képet a zsidóság megpróbáltatásairól. Rendelet szabta meg, hogy a tízezer-nél nagyobb lélekszámú településeken gettót kell felállítani, így erre Hajdúnánáson is sor került, ahová összesen 1003 helyi zsidó lakos kényszerült bevonulni. A gettósításon kívül folyamatos volt a munkaszolgálatra való behívás is. Az ennek keretében behívott 18–48 éves férfiak megfelelő felszerelés és ruházat nélkül hagyták el a várost. A gettóból 993 embert hurcoltak el, egy részüket Ausztriába, többségüket viszont Auschwitzba, aminek következtében a helyi zsidóság több mint 60%-a veszett oda.

Kronologikusan tovább haladva két, tematikájában is egymáshoz szorosan kapcsolódó tanulmány követi egymást: Püski Levente *Az 1945. évi parlamenti választások Hajdú-Biharban*, míg Kerepeszki Róbert *Az 1947-es választások Hajdú-Biharban* címmel

dolgozta fel az „átmenet éveinek” e két meghatározó eseményét. A két munkát egymás után olvasva jól kirajzolódik az ellenzék mozgásterének fokozatos szűkülése, illetve ezzel párhuzamosan a hatalom koncentrációjának folyamata, amely végül az állampárt létrejöttéhez vezetett.

Varga Zsuzsanna tanulmánya (*Célkeresztben a falusi osztályellenség. Kulákok az osztályharcos igazságszolgáltatás gépezetében*), noha nem kifejezetten helytörténeti vonatkozású, de a megye alapvetően agrárjellegét és a kiállítás tematikáját tekintve megkerülhetetlen. A dolgozat számos forrásrészlettel illusztrálja, hogy a hatalmi ágak szétválasztásának megszüntetésével a pártvezetés és az államigazgatás miképpen szorítja rá az igazságszolgáltatást a kulákkorlátozó intézkedések véghezvitelére, azaz milyen módon valósítja meg az osztályhelyzet alapján történő diszkriminációt. További szövegrészek mutatják be az osztályszempontú ítélkezés konkrét realizálódását, rávilágítva arra, hogy mennyivel keményebb büntetésre számíthatott ugyanolyan tett „elkövetéséért” egy kuláknak bélyegezett gazda, mint egy kis- vagy középparaszt. Király Sándor *A Rákosi-korszak agrárpolitikájának társadalmi következményei* című tanulmánya Varga Zsuzsanna írásához hasonlóan a mezőgazdasággal, pontosabban annak szocialista alapokon való átszervezésével, vagyis a kollektivizálás kérdésével foglalkozik.

A kötetet Csiszár Imre írása zárja (*Egy kiállítás margójára. A hajdúnánási „Kítaszítottak” című tárlat történelmi háttere*). A szerző, egyben a kiállítás szervezője, azt hangsúlyozza, hogy a tárlat létrehozását – időszerűsége mellett – elsősorban a helyi társadalmat ért, és máig is feldolgozatlan tragédiák sorát megélt emberek iránt fennálló, immáron két évtizedes adósság törlesztésének szándéka ösztönözte. Csiszár Imre sorait olvasva egy virtuális sétára indulhatunk a kiállítótermekbe, hiszen az öt téma köré font tárlat mindegyik elemébe bepillantást nyerhetünk, nem csak a lényegre törő történelmi háttéresemények írásos megfogalmazása által, hanem a szöveget gazdagon illusztráló, szemléletes képanyagnak köszönhetően is. A kiállítóter felosztása lehetővé tette a tematikus

elkülönböztetést, így az egyes témák saját teret kaptak, ami még inkább segítheti az adott esemény átélését. Az első terem (Begyűjtések és deportálások a második világháború végnapjaiban. Az „elhurcoltak” története) a Dobos Nóra tanulmányában már megelevenített II. világháborús időkbe visz vissza, és a hajdúnánási zsidóságot ért súlyos veszteségeknek állít emléket. A deportálásokat egy vagonbelső szimbolizálja, a folyamatosan zakatoló vonat pedig az utazás nyomasztó egyhangúságát jelképezi. A tárlat egyik legértékesebb darabja is itt kapott helyet: egy eredeti sárga csillag. A következő állomás (Az orosz megszállás és következményei. A szovjet hadifogságba hurcolt hajdúnánásiak sorsa) a kiállítás megnyitásának dátumaként is apropóul szolgáló – a bevezetőben már ismertetett – eseményt, a Vörös Hadsereg által Hajdúnánáson elkövetett legnagyobb rémtettet állítja a középpontba. Az 1944. november 3-án elhurcolt „hadifoglyokra” egy barakkbelső emlékezetet, az életüket vesztett elhurcoltak nevei pedig egy rácsos ablak mögött található vörös csillagon fehér betűkkel futnak. A harmadik terem a Varga Zsuzsanna és Király Sándor tanulmányaiban elemzett Rákosi-korszak borzalmaival idézi meg. Köztudomású, hogy a déli határsávból megbízhatatlannak minősített emberek sokaságát családostul telepítették ki a Hortobágyra. Az elhurcoltak a tiszántúli állami gazdaságok köré szerveződő szociális táborokba kerültek, ahol embertelen körülmények között kényszermunkára kötelezték őket. Ilyen kényszermunkatábor működött 1951-től 1953-ig a Hajdúnánás mellett fekvő Tedejen. A tábor december 7-én kezdte meg működését, s a hó végére a kitelepítettek száma már elérte a 661-et. A Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesületének köszönhetően jelenleg több mint 700 egykori tedeji rab nevét tartják számon. A kényszermunkatáborok világát idéző belső tér egy rácsos ablak, egy emeletes ágy és egy korabeli, láncon függő lámpa által jelképezi a társadalomból kitaszított emberek sorsát.

Az 1956-os eseményekből Hajdúnánás is kivette a részét, a forradalom szele október

26-án érte el a várost. Ezen a napon a főtéren álló szovjet emlékművet – a helyiek emlékezete szerint egy traktorral – ledöntötték. A kiállítás negyedik termében (Az 1956-os forradalom és következményei. A hajdúnánási elítéltek sorsa) megtekinthető ezen emlékmű, továbbá az azt ledöntő MÁVAG T-20-as traktor, amely a tárlat egyik legszembeötlőbb darabja. Természetesen ebből a helyiségből nem maradhat el a lyukas zászló és a vörös csillag sem. A forradalom leverése után 787 Hajdú-Bihar megyei lakos ellen indult eljárás, közülük 43 személy volt hajdúnánási. A megtorlásokat a pufajkák hosszú sora szimbolizálja. Az imént említett traktor egyben kapocs a tárlat utolsó állomásához (A termelőszövetkezeti termelés megindulása Hajdúnánáson. A „kulákvilág” felszámolása. A termőföld közös tulajdonba vétele) is, mivel az 1950-es években használt traktorok többsége ilyen típusú volt. Az utolsó kiállítótér ismét a Rákosi-korszakhoz kanyarodik tehát vissza, de egyben már a Kádár-érába is átvezet, hiszen a vezérfonalat a mezőgazdaság szocialista alapon történő átalakításának, e folyamat társadalmi következményeinek bemutatása jelenti.

A kiállítást rendezői igyekeztek minden tekintetben a 21. század elvárásaihoz igazítani, hiszen a rendelkezésre álló technikai megoldások gazdag tárházát vonultatták fel: iPad-ek segítségével megtekinthetők az áldozatok névsorai, az adott témákkal kapcsolatban fellelhető levéltári források, az érintőképernyős megjelenítések az önálló információszerzést és az egyes események behatóbb megismerését szolgálják, a különféle hanghatások mellett pedig – a szemtanúk, illetve az áldozatok visszaemlékezéseit hallgatva – még inkább emberközelivé és átélhetővé válnak a múlt borzalmai. A rendezők a hagyományos források, tárgyi emlékek, valamint a multimédiás, audiovizuális eszközök ötvözésével olyan kiállítást hívtak életre, amelytől joggal remélhető, hogy az nemcsak regionális, de országos, sőt határokon átívelő érdeklődésre is számot tarthat.

Tóth Judit